

Srečko Kosovel v publicistiki in pismih

Ob petdesetletnici smrti Srečka Kosovela je uredništvo naprosilo dr. Antona Ocvirka za zaokrožen odlomek iz njegove spremne besede v tretjo knjigo zbranega dela, ki bo izšlo letošnjo jesen.

Ur.

Anton
Ocvirk

UVOD

S tretjo knjigo končujem izdajo Zbranih del Srečka Kosovela. Sprva je kazalo, če naj se za hip ozrem v preteklost, da bosta dovolj dva zvezka, da bo zajeto z njima vse, kar se je njegovega ohranilo in je vredno, da pride vanju. Toda podrobnejši pretres rokopisnega gradiva in nove najdbe so urednika prisilile k razširitvam. Samo ponavljal bi se, če bi navajal, kar sem o tem že povedal v opombah k drugi knjigi, ko sem se

mimogrede dotaknil tudi vsebinske podobe zadnje, ne da bi se seveda spuščal v posameznosti. Kako naj bi se tudi bil, ko je bilo treba prej še marsikaj pretehtati in domisliti do kraja. Zato pa moram to storiti sedaj, ko se je vse dokončno izkristaliziralo in dogradilo, kakor se je. V zvezi s knjigo, ki je pred nami, je treba najprej razložiti vidike, ki so moje prizadevanje usmerjali, potem tudi opisati postopek sam, ki sem ga uporabljal, da bo jasno, na kaj sem se pri njem opiral in kako sem ga uravnaval, da sem prišel do cilja. Edino tako bo razumljiva zgradba našega Zbranega dela, kakršna je po bistvu, hočem reči, izdelava vseh treh zvezkov skupaj in še marsikaj drugega. In tega niti ni tako malo, kot bi se zdelo.

Predvsem je nujno, da izvemo, kako sem se odločal pri izbiri in razporedbi posameznih besedil po knjigah, in to še zlasti tedaj, kadar sem bil v precepu ali se zaradi njih znašel na križpotju, ko sem pretehtaval, kam naj jih postavim, da bo prav in v skladu s celoto. Ravno tako ni prazno, če se na glas vprašam, zakaj je pričujoča knjiga po sestavi proti koncu na oko po snoveh nekam čudno pisana, napolnjena z mnogovrstnim blagom, in še, kako to, da se v resnici vsi trije zvezki očitno izmikajo starim zgodovinsko-

razvojnim načelom, jih puščajo v nemar, kjer le morejo, zato pa se oklepajo novejših oblikovno-stilnih, motivnih in estetsko-kritičnih? Kdor pozna Kosovoelovo življenjsko pot in usodo, se temu niti ne more čuditi, saj mu je jasno kot pri belem dnevu, da ni moč ujeti njegove poezije po bistvu kar tako mimogrede, kaj šele jo razložiti po posebnostih z okostenelimi pozitivističnimi merili v rokah, ko se jim izmika na vseh koncih in krajih, marveč da se nam razkrije v svoji pristni podobi in globinskih razsežnostih edinole, kadar doženemo njene doživljajske izvire in jim z njihovo pomočjo skušamo priti do dna, jo mimo datumov — teh je pravzaprav bore malo — doumeti po naravi in ovrednotiti po umetniških učinkih in notranji polnoti. V tem pogledu skuša biti naša izdaja v resnici nekaj svojega, saj razbira, določa in razsoja, se pravi, da pesniške organizme zavestno pretehtava, jih razvršča po teži in prepričljivosti v motivno enotne sklade, te pa postavlja v skupine, kamor sodijo. Le kaj naj bi bilo pri tem plod urednikove domiselnosti, da ne rečem samovolje, ali da bi bilo nastalo kar pod pritiskom pretiranega precejšnjevanja pesnikovih modernističnih »poskusov«, kakor bi nas radi prepričali nekateri, ko pa je naša edicija v resnici hotela biti že od vsega začetka pravična do vseh stopenj avtorjevega razvoja in jih pokazati v njihovi pravi luči. Celota, ki jo sedaj vidimo pred seboj, je v zasnutku v uredniku dozorela že takrat, ko je pri prvi knjigi dognal, kam ga usmerja gradivo, ki ga ima v rokah, ko ga sili stran od starega edicijskega postopka k novemu, takemu, ki upošteva vse plasti pesnikove umetnosti, k ureditvi, ki naj bi v skladu z dejstvi ločila bistveno od postranskega, izvirno od privzetega, uspelo od nedognanega.

Ta odločitev je bila ob spoznanju, ki je uredniku svetovalo, kaj mora storiti, da bo uspel, že sama po sebi dovolj tehtna, da je lahko vplivala na ustalitev delov in celote, vtisnila obema posebno znamenje in omogočila, da se je zgradba vseh treh knjig strnila v enoto in dobila svojo arhitektonsko podobo. Prav tako je tudi postalo razumljivo, da se morata obe plati med seboj ujemati — zasnova delov in sestava celote — če hočeta kaj povedati, sicer bi utegnili priti med obema do navzkrižij in razglasij. Razlog več, da je bilo treba paziti na vsako malenkost posebej in se držati kar se da dosledno vidikov, ki so bili utrjeni že spočetka, da ne bi prišlo do praznin in spodrseljajev. Nič ni smelo biti prepuščeno naključju, a še manj domišljiji, tej nevarni svetovalki v znanstvenih rečeh, zlasti seveda tedaj, kadar imamo opraviti s tako velikimi stavbami, kakršna so zbrana dela, ki zahtevajo do podrobnosti domišljene načrte, če jih hočemo z uspehom uresničiti, da o posebnem zapletenih kompozicijah — mednje sodi tudi naša izdaja — ne črhnem nobene. Čemu naj bi tudi, ko so razlike med obema uredniškima postopkoma — starim, analitično razvojnim, in novim, sintetično gradečim — očitne na prvi pogled. Če pa se jih kljub temu le dotaknem, storim to zgolj zato, ker je vmes še marsikaj drugega, česar ni pametno zamolčati, tudi takega, kar mojo zamisel utemeljuje in opravičuje, da bi se je bolj ne dalo. Jasno je, da kliče po docela drugačni obdelavi zbrano delo pesnika, ki je po dolgem in plodovitem življenju zapustil za sabo lepo kopico zbirk, urejenih po lastni zamisli in presoji, a po drugačni zapuščina mladeniča, ki mu spričo prezgodnje smrti ni bilo dano, da bi bil prišel do ene same knjige, naj bi bila še tako drobcena, da bi bil vanjo vtisnil znamenje svojega duha in osebnosti, s tem pa hkrati pokazal, kako je med svojimi pesmimi izbiral, kaj je sprejel vanjo, kaj zavrzel in kako je konec koncev vse skupaj zvezal

v celoto. Namesto tega se nam je za njim ohranila cela skladovrnica verzov in še marsičesa drugega, toda razmetana, vsa v neredu, da lahko samo ugibamo, kaj se v njej skriva in kako bi iz nje pod njegovo roko nastala smiselno zaokrožena stavba, zgrajena tako, da bi sestavljala samosvoje pesniško telo. Teh dejstev ni moč zanikati, če gledamo na literarno dogajanje z odprtimi očmi, razen seveda tedaj, če nismo udarjeni s slepoto ali suženjsko vdani pedantizmu, ki nas uči, da so vedno in vselej na mestu edinole stara merila in obvezni že močno oguljeni uredniški vzorci, vse drugo pa krivoverska zabloda, če ne še kaj hujšega. Na to se ni kazalo ozirati, ker se upira zdravemu razumu in stvarni presoji danega, kar drži kot pribito. Kdo bi se po vsem tem še pomišljal, da ne bi izpeljal svojega načrta do konca? Zato sem se postavil na svoje noge, ko sem se lotil Kosovelovega opusa in se prelevil iz brezosebne, pasivnega opazovalca v dejavnega razsojvalca, ki išče resnico in lepoto.

In posledice so bile presenetljive. Celotno delo je sedaj zaživelo pred menoj z nenavadno silo in prepričljivostjo. Kakor hitro sem ujel pravo vsebino Kosovelovih besed in misli, je vse zažarelo v novi osvetljavi. Pogled se mi je izbistril, postal je oster in prediren, občutljiv za nadrobnosti. Nenadoma sem doumel na pol prikrita ozadja posameznih besedil, njihov pomen in pristnost ter se z naslodo predal notranjemu zvenu verzov, ki mi je kazal pravo pot. Šele sedaj sem jih tudi lahko začel s pridom razporejati po zvrsteh in motivnih območjih, določati, kam morajo priti spričo svoje vrednosti in oblikovne zgrajenosti — ali v osrednji del vsake knjige spredaj ali v obrobni zadaj — jih med seboj vezati v večje skupine in ugotavljati njihovo mesto v zasnutku celote, paziti, da se bo vse ujemale in dopolnjevalo. Vendar bi bilo še tako tenkočutno estetsko pretehtavanje prazno, če ne bi bil upošteval stilnih sprememb pri Kosovelu, kakor so se vrstile druga za drugo in uveljavljale. Vsakršno precejevanje ene same njegove razvojne stopnje v škodo drugih, vrednih vse pozornosti, bi bilo nevarno, če ne kar usodno. Takšna pristranost bi zameglila resnično podobo Kosovelovih pesmi in jo popačila, njegovo izročilo pa obubožala, ga omejila na ozek izrazno-oblikovni krog. Če se mi je izbira dovršenih besedil v glavnem posrečila razmeroma hitro, pa je bilo več težav z obrobnimi, ponajveč pač zato, ker so različna po kakovosti in teži. Včasih imamo opraviti z očitnimi improvizacijami, drugič z uspelimi tvorbami, le da niso popolnoma dodelane, a tretjič s podvojitvami ali obnovitvami že znanih motivov, da vseh drugih primerov niti ne naštevam. Pri tem nimam v mislih okrnjenih drobcev, ki sem jih pomaknil med opombe, marveč tekste, ki so kolikor toliko napisani do konca, le da niso kaj prida uspeli.

Zanje je kakor nalašč primerno mesto v dodatkih, postavljenih v manjšem tisku in uvrščenih na konec vsake knjige tik pred opombe. Toda o njih velja pristaviti, da takšnih dopolnil pri Zbranih delih spočetka nismo poznali. Šele polagoma se je pokazalo, da brez njih ne bo šlo, če bomo hoteli zajeti vse, kar se je od avtorja ohranilo in je takšne narave, da sodi v javnost, naj je še tako nepopolno, le da je razvojno ali kako drugače dragoceno. Tu imam v mislih spise, ki se jih ne da uvrstiti spredaj med glavna besedila, čeprav so lahko v tem ali drugem pogledu še tako zanimivi, a tudi ne med opombe, ker bi v tem okolju izgubili svojo pravo barvo in pomen. Res smo tudi to poskušali, da bi videli, kako se bo obneslo, a brez uspeha. Tedaj so se rodili dodatki, a ne kot izhod iz stiske, marveč kot edina možnost, da

uresničimo svojo namero. Na splošno se zdi določanje tekstov zanje na oko nekam preprosto, prava igrača, a v resnici ni, ko je pravzaprav marsikaj odvisno od avtorja, ki ga imamo v delu, in še od edicijskega postopka, za katerega smo se odločili, včasih se celo morali odločiti zanj, ker sicer ne bi uspeli. Pri zgodovinsko razvojnem urejanju klasičnega umetniškega izročila pridejo lahko v dodatek med drugim tudi celotna dela, ki so se mu ponesrečila ali se rodila nedonošena, zato pa obtičala v miznici, tudi posamezna poglavja nekaterih besedil, objavljenih spredaj, če jih je avtor izločil iz njih, ko jih je dokončno pripravljaj za tisk in seveda predelaval. V tem primeru so prvi zapiski za nas hudo važni, ker nam povedo marsikaj o njem samem, vsaj toliko, če ne raje še več kot razni odlomki zasnutkov in daljši okrunki, saj nam vendar odpirajo pogled v njegovo delavnico. Drugače je pri sintetičnem postopku, ki izbira in vrednoti. Tu zvečine nimamo opraviti s takšnimi variantami, kakor sem jih omenil, zato pa z dolgo vrsto drugih posebnosti, včasih z neverjetnimi nevšečnostmi, ki človeka morijo, ko pa prinašajo v dodatkih pisano množico vsakovrstnega gradiva, vse tisto, česar se ni dalo sprejeti v glavni del knjige, in še marsikaj drugega, pravo panoramo besedil, poučno zlasti tedaj, kadar se vrstijo pred nami druga za drugo vse mogoče oblike, v katerih se je pesnik poskušal, a se jim je kasneje odpovedal, ker mu niso bile več pri srcu. Takšne raznotere množice vsega mogočega se pač ne da zadovoljivo urediti, ko je različna po doživljajskih ozadjih in neenaka po dodelanosti, vendar jo moramo upoštevati in do neke mere vsaj razumno razvrstiti po knjigah po splošnih potezah, najraje tistih, ki imajo sorodno tematično osnovo, ko se česa drugega niti ne bi dalo s pridom uveljaviti. Kljub zmedi, ki se ji pri pripravi dodatkov zlepa ne moremo izogniti, nas zbrani teksti vendarle opozarjajo na marsikaj tehtnega glede pesnikovih življenjskih pobud, tudi nam pripovedujejo o njegovih domišljijah širini, nemirni hlastavosti, denimo, neutешenosti, ki se kaže v večnem iskanju prave besede in primerne podobe, da bi zadela pojave po bistvu. Čeprav smo tu v obrobni predelavi njegovega pesniškega sveta, tudi bolj ali manj daleč stran od artističnih, da ne rečem umetniških prebliskov, pa včasih vendarle zadenemo ob rahle prvotne slutnje le-teh. To ni za nas brez vrednosti, če hočemo razumeti njihovo rast pri koreninah. Lahko pa se tudi zgodi, da odkrijemo pri nekaterih pesmih, ki so razvrščene zadaj, zanimiva dopolnila k tistim spredaj, če je dodatek pravilno ubran in ga nimamo samo za odlagališče vsega odvečnega, nepotrebnega. Zmote in zablode so pri takem početju krute in nevarne. Če je v načelu jasno, da tu ne pričakujemo, da bi se znašli iz lica v lice z umetniškimi razodetji, pa še zlepa ni rečeno, da ne bi zadelo na razne pobude, ki so vznemirjale avtorjevo ustvarjalno zavest, jo gnetle in silile, da se jim preda na milost in nemilost. Ravno o tem izvemo marsikaj v dodatku k naši drugi knjigi, saj je sestavljen takó, da prinaša v doslednem časovnem zaporedju vse Kosovelove modernistične poskuse od prvih, ki so nastali pod vplivom takratnega slovenskega futurizma, do zadnjih, ko se je oklenil konstruktivizma in še marsičesa drugega.

Šele sedaj, ko je bil popisana naš uredniški postopek, se lahko mirne duše posvetim pričujoči knjigi, njeni zgradbi in vsebinskim posebnostim. To pa še tem raje, ker ni nobenih ovir več, ki bi me motile ali mi onemogočale, da s pridom ne razložim, zakaj je takšna, kakršna je. V nasprotju z obema prejšnjima se ne omejuje na Kosovelovo umetništvo, zato pa prinaša

v glavnem delu spredaj njegovo publicistično prozo s članki, eseji in ocnami vred, a za njo pisma in dnevnik, tedaj kolikor toliko intimno gradivo, polno človeških zadev. Bralcu, ki ne pozna natančneje pesnikove osebnosti, njegove življenjske poti, ne tegob in stisk, ki so ga tlačile k tlom, kljub temu pa na vse pretege ceni njegovo liriko, se utegne morda zazdeti, da ima pred seboj nekaj manjvrednega, postranskega, kar je le malo ali nič zvezano z njegovimi umetniškimi razkritji in motivno-oblikovnimi posebnostmi, da ne rečem novostmi. Toda ravno v tem bi se zmotil, da nikoli tako. V naši ediciji ni namreč nič navznoter tako speto z vsem, kar vsebujeta umetniškega obe prvi dve knjigi, kot je ravno tisto, kar prinaša zadnja. Nič ju tako ne razlaga in opredeljuje, naj imamo pred očmi avtorjeva impresionistična in simbolistična ali modernistična besedila okoli *Integralov* in pred njimi, kakor jih Kosovelovi članki in pisma, mislim, izjave v njih in izpovedi, vsa tista pričevanja, ki nam neposredno razkrivajo njegov odnos do poezije in umetnosti nasploh. Če jim pripisujem posebno vrednost, celo mik, ne počenjam tega iz postranskih razlogov, recimo, biografsko opisnih ali zgolj faktografskih, čeprav človek včasih ne more tudi ne mimo teh, ko pa določajo pesnikove razvojne stopnje, temveč najbolj zato, ker imamo pri njih opraviti predvsem z njegovimi izrazito osebnimi človeškimi spoznanji, ne pa s teoretičnimi abstrakcijami, odtrganimi od vsega dejanskega. Ali je spričo tega še čudno, če v njih nemalokdaj zaslutimo skrite življenjske zagone, ki so vznemirjali pesnikovega duha, mu vodili pero, odpirali vedno nove in nove motivne kroge in ga napolnjevali s podtalnimi domišljijjskimi zanos?

Dandanes tega niti tako ne cenimo, kakor bi lahko, ker se zmotno bojimo, da ne bi zabredli v literarnozgodovinske plitvine in se tam ujeli na psihologistične čeri, ki bi nam onemogočale, da se povzpremo do pesnikovih mistrov in samih in jih spoznamo od blizu. Kakšni predsodki in tvegane poenostavitve, kakšni strahovi! Kakor da bi bilo vse, kar je zvezano z avtorjevo psihofizično osebnostjo, okuženo z ne vem kakšnimi bacili, uničevalci umetniških dejanj, nezanosljivo, prazno, neuporabno, kadar se skušamo prek tega pritihotapati do notranjih plasti literarnih organizmov. Res zijajo med prvimi in drugimi — med ustvarjalčevimi življenjskimi izkušnjami in njegovimi umetniškimi upodobitvami — nevarni prepadi, a nikoli ne tako globoki, da ne bi zaslutili, kako se nekje tam na dnu obe poluti dotikata druga druge, vežeta in spajata. Samo od nas je odvisno, kdaj odkrijemo njuni stikališči in z njuno pomočjo sklepamo dalje. Nihče ne misli, da bi nam vsak dogodek v pesnikovem življenju lahko povedal kaj odločilnega o njegovem delu, takega, kar bi nam odprlo vrata v njegove skrite hrame, zato pa nam jih nepričakovano lahko razsvetli neznatna izjava, napisana mimogrede v dnevniku, ali drobcen namig, ohranjen v pismu prijatelju. In ravno ta dejstva, ki jih ne kaže razpredati v nedogled, so me prepričala, da moram zaobjeti v naši knjigi čimveč takega, kar mora vanjo: od široko zasnovanih raziskav, kakor sta npr. analiza Zupančičeve »Veronike Deseniške« in načelni pogledi na kritiko kot gibalo življenja v umetnosti, mimo kratkih razmišljanj o lepem v literaturi do drobnih, bežnih, očitno nedokončanih zapisov o tem in onem, ki sem jim odkazal mesto v dodatku. Človek nikoli ne ve, kdaj se nekega lepega dne v njih ne prebudi skrita misel, ki je spočetka nismo sredi gmote vsega mogočega niti zapazili, oživi in z novo svetlobo ne obsije temnih mest v avtorjevi poeziji, nedoločno nakazanih občutij, celó posameznih podob in besed. Po vsem tem nisem imel pred očmi, ko sem urejal knjigo,

samo literarnozgodovinske namene, oprte na biografska ozadja, kakor bi morda kdo mislil, marveč so me pritegovale predvsem Kosovelove idejno načelne in svetovnonazorske izjave ter še vse to, kar se mu je stisnilo pod pero o oblikovno-stilnih in estetskih stvareh.

Posebno novost v knjigi pomeni drugi dodatek v njej, imenovan zato tako, da se loči od prvega, ki je namenjen dopolnilnim besedilom k člankom, esejem in ocenam, medtem ko prinaša novi predvsem pesmi iz avtorjeve zgodnje dobe, zajete iz rokopisne zapuščine in deloma iz prvih objav, recimo raje iz let, preden se je oklenil modernistične tehnike, tedaj verzifikacijo, ki se je ni dalo upoštevati prej iz že znanih razlogov. O tem sem povedal bistveno v začetku pričujočih opomb, ko sem utemeljeval nujnost takšnih dostavkov, njihovo naravo in mesto v zgradbi celote. Tu je sedaj stvar dozorela in se uresničila. Po vsem tem drugi dodatek našo izdajo zaokroža, zapira in končuje.

ČLANKI, ESEJI, OCENE

Naslov ni zapleten ali da bi bil teman, le kako neki, ravno narobe, jasen je, da je kaj, in zgovoren. Kljub temu pa je prav, da pristavim obenj nekaj pripomb in pojasnil. Vse tri zvrsti, ki jih navajam, se pri Kosovelu ne pojavljajo vedno v čisti obliki, v takšni, v kakršni smo jih navajeni videti. Zlasti se prvi dve radi med seboj mešata in prehajata druga v drugo. S tem nočem reči, da bi njegovi članki ne bili napisani stvarno, ali da ne bi bili od začetka do konca zgrajeni logično dosledno, uravnani premočrtno, skoraj brez nepotrebnih skokov sem ter tja, le da so zvečine idejno močno priostreni. To je res in ima tudi svoj pomen. A poleg tega, da so obarvani hudo osebno po avtorjevi podobi, se vanje rade vtihotapljuje še rahle liristične primesi, včasih samo bežno, a vendar, ko pa hočejo delovati na nas s svojimi čustvi, nas prikleniti nase, če ne že kar prisiliti, da jim brez pridržkov pritegnemo in se pridružimo avtorjevim trditvam in njegovemu zanosu, kadar ga zajame, klicem in rotitvam, ki spremljajo njegovo dokazno gradivo. Navedene poteze niso nove, saj jih je pri nas prvi uveljavil Ivan Cankar, resda v polemiki in satiri, a kaj zato, ko so tudi sicer uporabne. Od njega so jih prevzeli mladi po prvi svetovni vojni, med njimi tudi Kosovel, le da jih je prilagodil svoji naravi in temperamentu, se mimogrede otrešel prevelike subjektivnosti v tonu in besedi, ki je je toliko pri avtorju »Bele krezanteme«, čeprav se nekaterih njegovih simbolov zlepa ni mogel znebiti; zato je vse dokazovanje obrnil po svoje. Ker se nasprotja pri takem pisanju rada med seboj družijo in vzajemno kličejo, ni čudno, da se tudi pri Kosovelu pojavljajo tako pogosto kot pri njegovem vzorniku, a kot nenadni preskoki iz vzvišene zanositosti v napadalno ironijo, iz lirizma v zasmeh, včasih prav zato tako pretirani, da bi bili nazorni.

Vse to ni prav nič prikladno za esej, zvrst, ki se po bistvu loči od članka in sorodnih obravnav, naj imamo v mislih krajšo stilistično bleščeče napisano znanstveno razpravo ali pa prijetno kramljajoči sestavek načelne narave. Obadva sodita še s kopico podobnih oblik — podlistkom, kozerijo ali umetno prirejenim fragmentom razmišljujoče narave — drugam, naj jih tudi marsikaj veže z njim. Esej mora biti po svoji notranji zgradbi asketsko

enovit in strnjen, jedrnat, v izrazu domiselni, a ne igrivo cenen, raje bleščeče duhovit, zgoščeno klen, čist, vseskozi zazrt v eno samo misel ali idejo — filozofsko, moralno ali estetsko — ki jo obravnava in skuša osvetliti čimbolj izvirno. To pa mu šele uspe, če jo prenese iz zunanjih okoliščin, ki jo poenostavljajo, v svoj svet, jo prežari s svojimi pogledi na duhovne pojave, obogati z novimi dognanji in resnicami. Kakršnikoli pobegi stran od osrednjega dokazovanja so zanj lahko usodni, ker mu tuje sile ustavljajo besedo, jo izkrivljajo in maličijo.

Slovenci nimamo eseja. Čeprav je doživljal v Evropi velik razmah že od 16. stoletja dalje in se je do danes uveljavil povsod, zasledimo pri nas komaj plahe poskuse v to smer. Toda tudi naše tipanje ni bilo vedno v skladu z naravo zvrsti same, saj smo bili pripravljene zaznamovati s tem izrazom marsikaj, celo njemu docela nasprotno pojave. Kosovel je poznal bistvo eseja, se zavedal, kaj zahteva od njega, toda njegova raztrganost in nemir sta mu onemogočala, da bi se bil zbral pri eni in isti stvari in uspel. Zato so se mu mnogi njegovi esejsko zasnovani zapisi razdrobili pod roko in sprevrgli v izrazito hibridne izdelke. A nič zato, ko kljub temu kažejo avtorjevo naravo, da bi jo bolj ne mogli.

Če so že takšne težave in sitnosti pri Kosovelu z njegovim člankom in esejem, bi pričakovali, da se jih bomo znebili pri njegovi kritiki, a zmotili bi se. Kako naj to razumemo in si razlagamo? Nič takega vendar, si mislimo, saj ima tudi kritika kot vsaka zvrst pri njem svoje poteze in posebnosti, seveda drugačne kot obe prejšnji. Po eni strani se včasih zelo približa obliki, ki je sorodna razpravi — takšna je njegova analitična raziskava »Veronike Deseniške«, o kateri smo mimogrede že govorili — po drugi pa se rada oplaja z drobnimi liričnimi, pravzaprav lirističnimi primesmi. Nič takega, bi lahko ponovili, ko pa Kosovel ni mogel iz svoje kože ali da bi se bil odpovedal čustvom, kadar je imel opraviti z umetnostjo, vendar bi tudi sedaj udarili mimo. Tu v resnici niti ne gre toliko za čustva kot taka, saj jih včasih komaj zaslutimo iz ozadja, ko pa so tako pomaknjena navznoter, tudi ne za liričnost v pravem pomenu besede, ko je hudo skromna, zato pa za posebno pojmovanje naše zvrsti. Kosovel se je zavedal in pri tem celo vztrajal, da kritika ne sme biti brezosebno opisna ali da bi o literarnih delih zgolj poročala, zahteval je, da naj odkriva v njih uspele strani in spodrsrljaje, se pravi, da naj razsoja in vrednoti. Toda takšno početje se po njegovem ne sme sklicevati zgolj na razumske postavke, na abstraktne pojmovne kalupe in apriorne teoretične zakonitosti, o katerih govori poetika, biti mora plod in sad doživetja. To pa je nekaj docela drugega. Kritičnik ne more biti kdorkoli, če naj res kaj pove o umetnosti, temveč izbranec, obdarjen s posebno bistrino duha, z naravnim čutom za lepoto, s sposobnostjo, da se mu razkrijejo notranje vrednote literarnih del, njihova življenjska polnota in učinkovitost. Vsaka prava umetnina mora biti zato nabita s samosvojo energijo, da jo lahko izžareva navzven. Če nima vsega tega, je prazna, gol izdelek pisateljske tehnike, včasih pravo skrpučalo. Lépo je, kar je pristno in izvirno, naj je na videz še tako nenavadno, morda izjemno. Trditev, da mora kritika odkrivati in govoriti iz doživetja, se pravi iz nagonsko samogibnega dožemanja notranjih sestavin pesniških organizmov, se v marsičem ujema s Crocejevo razlago tako imenovane estetske kritike, ki se ravna po neposredni spoznavi in dožemanju vrednot, in še s tisto, ki jo je razglašal češki pisatelj František Šalda, ko je trdil, da je edino pravilna in uspešna, če je

napisana »s patosom in inspiracijo«. Obadva avtorja je Kosovel bral, in sicer Crocejev uvod v estetiko, ki ga je imel v rokah v nemškem prevodu iz leta 1913 z naslovom *Grundriss der Ästhetik*, in Šaldovo razpravo, ki jo je v slovenskem prevodu prinesel leta 1924 »Ljubljanski zvon«. Po vsem tem je razumljivo, da se Kosovelovo ocenjevanje v marsičem razlikuje od takratnega pisanja kritik pri nas in je očitno po svoje delovalo na druge, naj sodimo o njem danes kakorkoli že.

Popisa treh publicističnih zvrsti, kakršne so se uveljavile pri Kosovelu, ni po vsem tem narekovala uredniku kakšna posebna muha, da bi prišel do njihovih pojmovnih osnov, ali da bi bil namenoma zavil v stran, v čisto literarno teorijo, hotel je samo opozoriti na nevšečnosti, na katere je zadel, ko je skušal spraviti v red gradivo, ki sodi sèm, in ga čimbolj razumno razporediti po skupinah. Ker si pri tem ni mogel pomagati z zvrstmi samimi iz razlogov, ki so bili navedeni, se je moral odločiti za drugo pot. Tedaj so mu prišle prav vsebinsko-idejne plasti sestavkov, se pravi njihova zvezanost s perečimi načelnimi vprašanji, ki so pesnika vznemirjala v letih 1923 do 1926. Ta pa so se v glavnem dotikala besedne umetnosti in njenih endogenih virov, političnih trenj in svetovnonazorskih premikov v takratnem času, vrednot slovenske literature v preteklosti in usmeritve slovenske sodobne poezije.

Po tej zamisli so se mu izkristalizirale v celem tri kolikor toliko enotne skupine, vendar po obsegu dokaj različne, neenake. Ko jih je ponovno pretehtal, je ugotovil, da bi zgradbi naše knjige prav nič ne škodovalo, raje koristilo, če pritakne k trem še četrto skupino in vanjo zbere same izrazito kritične sestavke, ker bi bili sicer raztreseni drugod daleč naokrog. Ko se je pokazalo, da je to mogoče, še več, celo zelo umestno, saj bi prišla do veljave prav ta zvrst kot taka, je bilo treba ugotoviti le še zaporedje vseh skupin. Po pretehtavanju tega in drugega vidika, ki bi ga kazalo pri tem upoštevati, se je urednik odločil, da bo ubral svojo pot. Namesto da bi bil vztrajal pri prvotni zamisli, ki mu je narekovala, naj postavi vsemu na čelo same članke in eseje o literarnih stvareh, ko imamo vendar pred seboj pesnika, se je konec koncev raje vdal nagibom, ki so ga silili, da uvrsti na to mesto spredaj Kosovelove idejno načelne, tudi politične stvari, vse drugo pa razporedi za njimi. In to je tudi obveljalo. Toda k temu so ga nagnili še globlji razlogi, ne zgolj želja po novem. Da se je oklenil takšnega zaporedja, ni niti presenetljivo, če pomislimo, da so ravno ti spisi vsebinsko najbolj dognani in pretehtani ter da so iz večine vsi izšli že za pesnikovega življenja ali takoj po njegovi smrti v »Mladini«, zajeti iz rokopisov, pripravljenih zanjo, tedaj v času, ko so se porajali *Integrali*. Zato pa so prišla v drugo skupino bolj esejsko koncipirana razmišljanja o umetnosti, domalega vsa ohranjena v zapuščini. In tudi o njih lahko zapišemo, da so po nastanku iz zadnjega časa, ko so avtorja še posebno priklepala nase vprašanja o estetskih izviri poezije ter njenih stilnih in oblikovnih posebnostih. Zato človeka niti ne preseneča, da zadene v njih na opise raznih modernih smeri, med njimi tudi na namige, ki merijo na konstruktivizem. Zadnji dve skupini govorita o slovenski literaturi, a tako, da druga drugo dopolnjujeta. Najprej so v tretji skupini zbrani sestavki, ki si sledijo po časovnem zaporedju slovenskega literarnega razvoja in kažejo Kosovelov odnos do naše preteklosti od Trubarja do Cankarja in od njega mimo Gradnika in Grudna do najmlajših.

Le-sèm sem zato postavil tudi Kosovelovo *Kroniko*, spis, v katerem je avtor pretresel dogajanja v takratni sodobnosti. V četrti skupini so ocene in med njimi še dva daljša sestavka s tega področja.

PISMA

Z zbiranjem in pripravo Kosovelove korespondence so bile prav tako same težave in neprijetnosti, kakršne spremljajo skoraj vse objave te vrste v »Zbranih delih«. Nič manjše, nikakor ne, še celo raje večje, kakor bi pričakovali. Pesnikova pisma so bila namreč vse do nedavnega razmetana daleč naokrog po domovini, tudi zunaj nje, in se do mnogih zlepa niti ni dalo priti kljub poizvedbam in moledovanju, kar rotitvam. Šele v zadnjih nekaj letih so se stvari spremenile: odprla so se nova hranilišča in uredniku so prišli v roke pesnikovi dopisi, o katerih je mislil, da so izgubljeni ali da jih sploh nikoli ni bilo, z njimi pa vrsta podatkov, ki so mu marsikaj dokončno razjasnili. Toda tudi sedaj, ko imamo pred seboj tretjo knjigo, moramo vedeti, da niso v nji zajeta vsa njegova pisma v celoti, kakor bi radi, da bi bila, le kako neki, zato pa glavnina. Še vedno zijajo iz njih v človeka praznine, še vedno je čutiti tu in tam vrzeli, še vedno so tudi mogoče nove najdbe in z njimi presenečenja. A kaj zato, ko se vendar z izdajo ni dalo več odlašati in čakati na morebitne srečne trenutke, ki bi nas odškodovali za potrpljenje. Treba je bilo brez odlašanja objaviti pisma, kolikor jih pač je, se pravi, kolikor se jih je do danes nabralo, druga pa prepustiti času, da z njimi opravi po svoje.

Toda tu je vprašanje, ki se mu ne morem izogniti, naj bi se mu še tako rad, ko pa hoče vedeti, zakaj neki se je okoli Kosovelove korespondence — njegovih pisem in odgovorov nanje — marsikaj tako hudo zapletlo in zataknilo, kakor se je, in zakaj ni bilo mogoče po vseh teh letih vendarle stvari dokončno rešiti, jo dognati do kraja. Odgovor je preprost in vendar močno zvit po posledicah, ki tiče za njim v ozadju, in poln nepredvidenega. Pomisliti moramo samo na čas, v katerem je pesnik živel, in na mah se nam vse pokaže v pravi, zgovorni luči. In ravno tega se moramo na kratko dotakniti, če hočemo razumeti dogodke, ki nas vznemirjajo. Kosovel je prišel s Krasa v Ljubljano v šole sredi prve svetovne vojne in tu tudi dočakal njen konec: za mnoge ožarjen z bliščem radosti spričo zmage in osvoboditve, zanj in njegove ožje rojake zasenčen z mračnim občutjem bolečine in razočaranja, ko pa so prišli njegovi domači kraji pod Italijo in bili nasilno odrezani od narodne celote z novimi mejami. Kako je to nanj delovalo, ko je videl tujca na rodni zemlji, izvemo največ iz njegovih pesmi — zgodnjih in poznih — pa tudi zapiskov in pisem, zlasti še tistih, ki jih je pošiljal o počitnicah iz Tomaja znancem in prijateljem v Ljubljano in drugam, vsem, ki so mu bili blizu. Sploh mu je krivična meja legla že od prvega dne težko na dušo in ga morila prav tja do groba. Bolela ga je in ni je hotel priznati, čeprav ni mogel mimo krutega dejstva, ki mu je zastrupljalo življenje, da je ne-utajljivo resnična. In res ni bila zanj prazen, meglen pojem, ampak kar otipljivo zlo, ki mu je razjedalo notranjost, da se ni mogel umiriti, kakor bi se bil rad, povzročalo v njem razklanost in hkrati s tem večalo čustveno razdvojenost, ki se je vtihotapljala tudi v njegovo pesem. Kadar je bil doma v Tomaju — najraje poleti in ob praznikih — je njegova misel blodila po

Ljubljani in krajih okoli nje, ki so mu bili pri srcu, ko pa je dihal ljubljanski zrak, so njegova čustva neprestano obkrožala domačo hišo sredi kamnitega kraškega okolja. Mučil se je in se zaman skušal otresti nostalgije, ki ga je dan za dnem bolj napadala in mu večala trpljenje, o katerem vemo, da je imelo še druge vzroke. Posledice so postajale zanj vznemirljive, kar usodne, ko ni videl izhoda iz zagate in ne vedel, kako bi se rešil pekoče bolečine. Vse okrog njega doma se je sprevrčalo v samo morečo grozo in nesrečo. Ni mogel verjeti vanju, zato pa se ju je tembolj bal. Od tod napadi pobitosti, a hkrati z njimi uporni zaleti volje, da se uravnovesi, iznebi tesnobe in črnogledosti, ki sta ga včasih brez usmiljenja pestili. Kako da se ne bi kdaj pa kdaj zdrznil, ko je doumel, kaj vse ga grize in preganja. Kar je bilo še do včeraj živa, strnjena narodna celota, se je danes razbilo na dvoje. In med ljudmi istega rodu in krvi so zrastle pregrade, resda nasilno postavljene, a kljub temu nič manj nevarne, ko pa so povzročale med njimi prepade in jih odtujevale. Pred temi dejstvi se ni dalo zapirati oči, naj je bil kdo še taka optimistična dobričina, še posebno ne potem, ko je prišel na oblast fašizem in začel z nasiljem uveljavljati svoja raznarodovalna nagnjenja in nacionalistične strasti. Na naše kraje na Primorskem je legla mrka mōra, ki jo je človek začutil v vsej njeni otipljivi nazornosti, brž ko je prestopil italijansko mejno črto. Znašel se je v ozračju, kjer sta ga dušila molk in brezvetrje. Tega se ni dalo spregledati in ne zatajiti. Kako tudi, ko so ga oznanjala najrazličnejša znamenja. Iz teh občutij so nastale skoraj vse pesmi v drugem delu *Integralov* in še druge, o tem nam povedo mnogo tudi njegova pisma. Kaj se pripravlja, je bilo čutiti že med italijansko okupacijo, ko meje še niso bile dokončno določene. Nič ni čudno, če je naše ljudi v teh krajih zajela pobitost, z njo pa se stopnjevala preplah in zaskrbljenost. Vse to seveda ni oznanjalo nič dobrega. Dopisovanje z ene strani na drugo se je skrčilo na najnujnejše, če se ni kar nekam ustavilo in presahnilo. Zato pa so prihajala obvestila in novice iz kraja v kraj po ustni poti ali pa so jih skrivaj posredovali obiskovalci, ki so potovali čez mejo in prinašali s seboj pisma znancev in svojcev, da jih ne bi dobila v roke cenzura in jih po nemarnem zadrževala. Dasi ni bilo v njih nič nevarnega, kaj šele prevratnega, jih je pod fašistično državno oblastjo po letu 1922 obremenjevalo že to, da so bila napisana v slovenščini in da so prihajala iz Jugoslavije. Radovednost policije in obmejnih orožnikov je bila že od začetka zasedbe neizmerna in čuječnost obeh naravnost pretirano tankovestna. Vse se jim je zdelo sumljivo, nevarno in v vse so vtikali svoj nos, da bi odkrili kaj protidržavnega. O tem izvemo marsikaj zgovornega, kar osvetljuje tiste dni, iz Kosovelovih dopisov Vladimiri Jelovšek, poslanih iz Ljubljane v Zagreb v marcu in juniju 1919, a tudi iz drugih namigov, raztresenih po njegovi korespondenci, le da niso v njih natančneje opisana ozadja. In le zakaj naj bi vendar bila, ko so njegovi znanci vedeli, kam meri in kaj jim sporoča, saj so iz dneva v dan brali v naših časopisih, kaj se dogaja onstran meje in kakšne nadloge pestijo naše ljudi na Primorskem.

Dokaj več možnosti je Kosovel imel, da pride na dan s svojo besedo in izpove, kaj ga boli, v pismih, ki jih je pošiljal iz Tomaja, kadar je bil doma, znancem in prijateljem v kraje, ki so bili pod Italijo — npr. v tistih, ki jih je naslavljal na Fanico Obidovo — čeprav je bilo tudi to tvegano in polno nevarnosti. Zato je terjala od njega, da je bil previden in da se je izražal prikrito, da ne spravi svoje znanke po nepotrebnem v nevarnost in ji

škoduje. Seveda tudi sebi ne in svojim, saj ne bi mogel skriti popolnoma svoje osebe, naj bi si bil še tako prizadeval, ko pa bi ga izdali pisava in vsebina. Toda življenje sili včasih človeka, da postavi vse na kocko, zlasti še tedaj, ko mora to storiti, če naj se reši mōre, ki ga tlači in ubija. Italijanska policija je rada vohljala za vsemi političnimi osumljenci in nadzorovala njihovo početje, kolikor se je dalo, in imela še posebno na piki slovenske intelektualce in študente, ki so odhajali v Jugoslavijo na univerzo in tako ohranjali vezi med okupiranci in domovino. Vse zvijače so ji prišle prav, da je le dosegla svoje namene. Najbolj priljubljeno sredstvo, ki ga je pogosto uporabljala, so bile hišne preiskave, opravljane z vso strogostjo in resnostjo, kakor da bi imela pred seboj same zločince. Njihov uspeh je bil ničev, kakšen naj bi tudi bil, a ljudi je zajel preplah in začeli so izgubljati živce. Mnogi so postajali zaradi tega redkobesedni, kar molčljivi in nezaupljivi, ker so povsod sumili vohune in ovaduhe. Z njimi si je fašistična oblast pomagala zlasti proti Slovincem in seveda tudi proti domačim nasprotnikom, predvsem levičarjem. Posledice takih grobih posegov v zasebno življenje državljanov so bile različne in ne vedno spodbudne: krepile so odpor, hkrati pa stopnjevale malodušje, rojevale junake, obenem pa spravljale na površje strahopetce, ki so se bili pripravljene prodati oblastnikom za skledo leče. Temu se ni bilo moč izogniti, zlasti ne pri tistih, ki so jim bile osebnosti važnejše od splošnih. In le kako naj bi kdo solil pamet takšnim posameznikom, ne da bi škodoval sam sebi, zlasti še tedaj, kadar je pustil, da sta ga zanesla ogorčenje in nevolja. Povečini so sprejemali ljudje vse takšne udarce na zunaj dostojanstveno hladnokrvno, mirno, a na znotraj s stisnjenimi zobmi, trdno stoječ na svojem mestu, prepričani, da bo prej ali slej prišla ura poravnave in maščevanja. To je bil up, ki je mnoge krepil, dvigal v njih zavest in pogum. Nastopi fašistične politične policije so spričo svoje odurnosti delovali nanje tudi svarilno, opozarjali so jih na to, da bodo obvladali položaj le, če bodo razsodni, dokazovali so, da so nacionalistične strasti divje in neizprosno samovoljne, zato pa tudi slepe. Na mestu so bili tedaj varnostni ukrepi, ki bi omogočili, da ne bi bilo preveč žrtev, se pravi takšni, ki bi jih obvarovali pred preganjanjem, zabrisali za njimi sledove in preusmerjali vso gonjo v prazno.

Iz prizadevanj te vrste so se rodile še drugačne rešitve, na zunaj preprostejše in uspešnejše, vendar po posledicah včasih nič manj neprijetne, kakor bi pričakovali. Danes obžalujemo, da se je moral slovenski človek v tistih grdih dneh, da zavaruje sebe in svoje pred preganjanjem, zateči po pomoč k čiščenju domačih knjižnic, da se iznebi del, ki bi utegnili zbosti v oči italijansko policijo, čeprav so bila docela nedolžna, k skrivanju dokumentov na kraje, kjer so bili sicer na varnem, vendar izročeni na milost in nemilost morebitnim okvaram in vsakovrstnim nevšečnostim, in seveda k uničevanju pisem. In ravno to poglavje nas predvsem zanima v zvezi s Kosovelovo korespondenco. Nič nam ne more tako živo razložiti položaja, kakršen je bil takrat, ko ravno njena usoda. Pesnikov oče ni bil v časteh pri novih krajevnih političnih oblasteh, zlasti ne pri fašističnih. Ravno narobe, zaradi svoje slovenske narodne miselnosti in demokratskih nazorov jim je bil trn v peti, zato so pazili na vsak njegov korak in vsako njegovo besedo, da bi ga ujeli. Napetost na obeh straneh se je iz leta v leto stopnjevala in na koncu sprevrgla v obračun. Ker so se varuhi novega reda in sistema bali njegovega vpliva na mladino in domače prebivalstvo, so ga leta 1924 pred-

časno upokojili, a mu tudi poslej grenili življenje s hišnimi preiskavami, raznimi grožnjami in podobnim. Pesnik je vse to vedel, zato se ni obotavljal, da ne bi spravil tega ali onega v kraj, kar bi utegnilo škodovati domačim. Marsičesa »nevarnega« se je verjetno odkrižal že prej sproti, a dokončen, temeljit pretres vsega svojega literarnega premoženja je opravil poleti 1924, ko so Kosovelovi zapustili šolo in se začasno nastanili v hiši pri Mihljevih. Takrat je po pripovedovanju domačih zavrgel in zažgal precej svojih rokopisov, ki jih je hranil doma v Tomaju, in seveda uničil še nekaj drugega gradiva, bržčas tudi razne dopise znancev in prijateljev. Podrobnosti o tem pravzaprav ne poznamo in jih tudi sicer ni mogoče več obnoviti. Po vsej verjetnosti se je pesnik iznebil vseh pisem Vlada Martelanca, ker sta se domenila, da bosta tako storila, ko se je dalo samo na ta način izbrisati sledove za seboj in preprečiti zasledovalcem, da bi spleтали svoje mreže okoli sumljivih oseb. To je še posebno veljalo za levičarje-ilegalce, h katerim moramo pristihi tudi Martelanca. Ali so šla že takrat po zlu tudi pisma Fanice Obidove — in teh ni bilo malo — lahko samo ugibamo. Na vsak način pa so bila uničena po pesnikovi smrti, če ne prej, hkrati z drugimi, ki so se dotlej ohranila v Tomaju. Po zatrjevanju avtorjeve sestre Anice so prišli najprej na vrsto vsi Srečkovi tuji dopisniki, ne da bi njihova pisma odpirali in odbirali. S tem so se domači iznebili gradiva, ki bi jih bilo morda spravilo v neprijeten položaj in jim nakopalo na glavo sitnosti, ki bi jim ne bili kos. Tega ne moremo in ne smemo šteti Kosovelovim v zlo, ker so časi, kakršni so bili, terjali od njih svoje. Poleg tega so bila vsa ta imena svojcem večinoma tuja, in jim niso kaj prida povedala. Tako so za vedno izginila pisma, ki bi nas danes poučila o marsikaterem pesnikovem koraku in nam razkrila ozadja raznih njegovih odločitev. Zato nam je hudo, da se ni ohranilo v naš čas nobeno pismeno sporočilo Fanice Obidove pesniku, in to še tembolj, ker je sama varno prenesla skozi pekel italijanskih ječ in prek grozot druge svetovne vojne vsa njegova pisma, naslovljena nanjo, gotovo njegovo najverodostojnejše pričevanje o sebi iz zadnjih let svojega življenja. Ravno tako se ni rešilo pred uničenjem nobeno pismo Branka Jegliča, Franceta Pachernerja, Cirila Debevca, Vlaste Sterletove, Nade Obereignerjeve, da omenim le najvažnejše. In kar je še posebno boleče in česar ni moč obiti molče, je to, da se niso ohranila tudi pisma domačih Srečku: ne očetova in materina ne sester, čeprav jih je morala biti lepa kopica. Na vsak način bi bilo važno vedeti, kaj mu je sestra Karmela sporočala iz Münchna o novih umetnostnih smereh in literarnih gibanjih v Nemčiji, kako mu jih je opisala in predstavila. Ti podatki bi nam pomagali razvozlati marsikatero nejasnost v pesnikovem razvoju, ko se je začel ogrevati za konstruktivizem in sploh novo liriko. Marsikatero spodbudo v to smer je takrat dobil tudi v sporočilih iz Francije, ki mu jih je pošiljal Peter Martinc, saj nas na to opozarjajo Kosovelova pisma prijatelju v Aix-en-Provence, ko so polna poizvedb in vprašanj. Kaj vse mu je takrat sporočal iz sicer podeželskega mesta, se danes ta ne more več spomniti, ve le, da so bile v besedi same aktualne literarne stvari, tiste, ki so Srečka najbolj zanimale. Naposled pa moramo brez omahovanja razglasiti za največjo nesrečo, ki nas je zadel, izguba pesnikovih zgodnjih pisem domačim iz Ljubljane v Tomaj od leta 1916 do leta 1922. Kar se je iz tega časa ohranilo, so sami neznatni drobci, važni, vendar polni praznin, ki človeka samo vznemirjajo in ga silijo k ugibanju. Vse to bi nam bilo prihranjeno, če bi imeli pred seboj njegova izvirna pričevanja. Iz njih

bi izvedeli, kako se je počutil v novem okolju, ko se je znašel sam samcat v Ljubljani sredi tujih ljudi, kaj ga je privlačevalo v novem okolju, kaj odbijalo, kakšne misli so mu rojile po glavi, kakšne načrte je koval in kakšni so bili prvi njegovi pesniški koraki. Sestra Anica namreč pripoveduje, da so bila pisma, ki jih je takrat pošiljal domov, polna nadrobnosti, da jim je v njih pripovedoval, kar je doživljal, in jim celo prilagal svoje takratne pesmi. Če nič drugega, nam navedena dejstva omogočajo datirati njegove pesniške začetke v leto 1916, ko je bil star komaj 12 let.

Na koncu ne smemo pozabiti še na pisma, ki so se izjemoma ohranila v Kosovelovi zapuščini v Ljubljani. Teh niti ni kdove koliko, a so vsa iz zimskega semestra leta 1925/26 in vsa so mu bila poslana na univerzo. Ko se je po prestani bolezni marca odpravil domov v Tomaj, da okreva in se okrepi, jih je pustil v svojem predalu v romanskem seminarju, kjer so bila hkrati z drugimi njegovimi rokopisi zaklenjena in na varnem. Takoj po smrti so bila z vsem drugim gradivom izročena njegovemu bratu Stanu. Med njimi so nekateri na moč važni dopisi, saj nam osvetljujejo mnoge dogodke iz Kosovelovega zadnjega razdobja in opredeljujejo natančneje razna ozadja, ki bi jih sicer ne poznali. Vsa so bila upoštevana v pričujočih opombah, bodisi da smo jih objavili spredaj na primernih mestih ali pa zadaj ob Kosovelovih pismih posameznim naslovljencem. S tem je bilo povedano vse, kar sodi k razjasnitvi proveniencie in usode celotne pesnikove korespondence, njenega obsega in narave. Toda ravno o tem zadnjem bi bilo prav, da bi spregovoril še nekoliko podrobneje.

Kosovel bi ne bil do kraja svoj in podoben sam sebi, če bi ne bil tudi v pismih ves takšen, kakršen je bil po bistvu: neposreden, odkritosrčen in resničen, poln čustvene pristnosti in človeške prisrčnosti, toplote. V njih ni nič narejenega, ali da bi bilo privlečeno za lase, tudi namerno izumetničenega, se pravi, da ni v njih ne sprenevedanja ne ovinkarjenja, a prav tako ne spogledovanja s samim seboj, kar se tako rado primeri mlademu človeku, ki ustvarja. Zato pa je tem več navdušenja in zanosa, lastnosti, ki spremljata vse literarne gorečnejše, zapisane umetnosti. Vendar se ni nikoli imel za izjemneža, ki se mu razodevajo nenavadne reči, kvečjemu za izbranca, ki mu je usojeno trpeti za lepoto. Verjel je vase in vedel, kaj hoče. To pa ni malo. Znal je pretehtati ljudi in imel je tenak posluh za izvirno in pomembno, zato je zavračal plehko in narejeno, vsebinsko prazno. V pismih se mu je na videz vse kar samo izlilo na papir, a ne kot nekakšno hipno dognanje, ki se človeku utrga iz podzavesti kdove od kod, temveč kot plod pretehtavanja stvari in primerne priprave. To nam dokazujejo njegovi zapisi v *Dnevnikih*, saj naletimo med njimi tudi na zasnutke za nekatera pisma. Svojih misli ni stresal iz rokava, ampak jih je dotrpel. Ker se je rad izpovedoval, je svoja spoznanja tudi rad sporočal drugim. Pri tem si je izbiral za zaupnike tiste, ki so mu bili še zlasti pri srcu, najbližje, najbolj posvečene v njegove skrivnosti. O tem nam lepo pripovedujejo pisma, ki jih je pošiljal sestri Karmeli v München, a tudi tista, ki so bila namenjena Fanici Obidovi, zlasti proti koncu življenja, in seveda dopisi Ivu Grahorju, Petru Martincu in Francetu Pacheinerju. Vsi so ubrani vsak zase na poseben ton, takšen, ki je bil v skladu z naravo in življenjskimi težnjami posameznega naslovljenca. Po tej plati jih lahko mirne duše razvrstimo v vsebinsko in problemsko sklenjene celote, ki jih ni moč trgati, ker živijo svoje življenje zase. Ravno zato smo se pri naši izdaji odločili, da bomo pri pismih uvelja-

vili ureditev, ki se ravna po zaporedju dopisnikov, seveda razporejenih po začetnih datumih prvih dopisov, ne da bi vsa pisma meni nič tebi nič razvrstili mehanično po kronološkem načelu. S tem smo se izognili neprestanemu ponavljanju imen naslovljencev iz pisma v pismo, a kar je še važnejše, ohranili smo nedotaknjeno ozračje, ki je razlito po njih in ki ga je Kosovel neprestano obnavljal, ko se je obračal nanje. Kosovel se je zavestno prilagajal vsem, ki jim je pisal, in govoril o stvareh, ki so bile z njimi v zvezi. Zato bi storili napak, če bi te poteze zabrisali ali jih kako drugače zatajili, kar bi se mimogrede zgodilo pri drugačni ureditvi. Da pa ne bi kdo trudoma lovil časovno zaporedje pisem, smo postavili v kazalo na koncu knjige poseben kronološki seznam celotne Kosovelove korespondence.

Dosedanje objave pesnikovih pisem so bile skromne, a še te so iz večine raztresene po revijah in priložnostnih izdajah, posvečenih tudi drugim stvarim. Zato zajemajo vse skupaj le majhen del celotnega gradiva — če pomislimo pri tem tudi na tuje dopise — včasih samo drobce, iztrgane iz njega. Pri tem merim najprej na prispevek Zorka Jelinčiča z naslovom »Moja srečanja s Kosovelom«, ki ga je pripravil leta 1954 za koprsko »Bore«, »zbornik za književnost in kulturo na Primorskem« (I, 33—47). V njem je avtor segel tudi po Kosovelovih pismih Fanici Obidovi, znani takrat v dijaških krogih z literarnim imenom Mirjam, ki jih je imel pri sebi, a je iz njih navajal samo tista mesta, ki pojasnjujejo njegovo pripoved in jo dopolnjujejo. Ta pa se ponajveč suče okoli njegovih kratkih in bežnih občasnih stikov s pesnikom in le-tega z Obidovo, ki je po Srečkovi smrti postala njegova žena. To pa je pravzaprav bistveno, kar razlaga Jelinčič v svojem sestavku. Pisma sama potemtakem niso osrednji predmet njegove zgodbe — saj je vedel, da bodo vsa izšla v pesnikovem »Zbranem delu« — zato pa tembolj nekatera ozadja, ki jih je bilo treba razjasniti, a z njimi v zvezi predvsem osebnost naslovljenke in Srečkova povezanost prek nje z odporniškim prizadevanjem mladih na Primorskem, kateremu sta pripadala tudi Obidova in Jelinčič. Druga objava, ki jo moramo ob tej priložnosti omeniti, je izšla leta 1970 v Trstu v drobni knjižici z naslovom »Srečko Kosovel v Trstu« in prinaša brez kakršnega koli komentarja pesnikova pisma domačim — po eno staršem, bratu Stanu, sestrama Karmeli in Anici — ter Avgustu Černigoju. In naposled je v zadnjih treh številkah »Prostora in časa« leta 1973 priobčil nekaj gradiva iz pesnikove zapuščine in šestinpetdeset njegovih dopisov prijateljem in znancem, vse skupaj pod naslovom »Neznani Srečko Kosovel«, pesnikov mladostni drug Alfonz Gspan. Pisma je opremil tudi z najnujnejšimi opombami.